

М. В. Мірєєв

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ
ТА СТАНОВЛЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ В РУМУНІЇ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.**

УДК 512.145(498)

Постановка проблеми. Виявлення історичних причин зародження і становлення літератури кримськотатарської діаспори наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. є важливим фактором, що дозволяє виявити причинно-наслідковий зв'язок між конкретними подіями та творчістю письменників, провести паралелі між літературою кримських татар Добруджі і кримськотатарською літературою радянського Криму, а також літературами споріднених тюркських народів.

Актуальність проблеми. Умови художньої творчості кримськотатарських письменників Румунії значною мірою визначають специфіку генезису і динаміку її соціально-історичного розвитку. На жаль, ця проблема досі не мала достатнього висвітлення у вітчизняному літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень із проблематики роботи. Кримськотатарське літературознавство не має у своєму розпорядженні спеціальних робіт, метою яких є виявлення взаємозв'язку між історичними подіями та особливостями жанрового та тематичного розвитку літератури, але є дослідження теоретичного характеру, що досліджують окремі аспекти розвитку літератури кримськотатарської діаспори Румунії в контексті історичних подій. Це роботи Н. Мамут, Х. Агуїченоглу, Е. Кангієвой, Дж. Карасу і А. Аксу.

Метою роботи є вивчення історичних передумов генези і розвитку кримськотатарської літератури в Румунії. **Завданнями** пропонованої роботи є виявлення ролі історичних подій у художній творчості конкретних авторів; аналіз загальних тенденцій розвитку літератури кримськотатарської діаспори Румунії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. у жанровому та тематичному відношенні.

Методи дослідження: метод порівняльно-історичного дослідження; культурно-історичний метод; біографічний метод; описовий метод.

Історія літератури різних країн світу доводить нерозривність літературних процесів і історичних, соціально-політичних, культурних та економічних подій. Соціальні та історичні чинники значною мірою обумовлюють тематичну своєрідність художніх творів.

Література кримських татар, що проживають у Румунії, пережила кілька стадій розвитку. Від напівсонного стану перших років у еміграції вона зробила величезний стрибок у розвитку з появою патріотично налаштованої інтелігенції. Національна самосвідомість і історична пам'ять про вимушено покинуту батьківщину ніколи не полишала кримських татар, що оселилися в Румунії. Як справедливо зазначає у своїй роботі британський дослідник Брайан Глін Вільямс, “кримські татари, які проживають у Румунії, не можуть забути свої історичні зв'язки із Кримом і в своїй літературі, так само як і піснях, постійно звертаються до теми повернення у Крим” [Williams 1999, 347]. У такій ситуації національно-патріотична тематика природним чином стала домінуючою в літературі кримських татар, що проживають у Румунії. Через особливості розвитку кримськотатарської літератури Добруджі саме як емігрантської, національно-патріотична тематика, детермінована прагненням інтелігенції повернутися в лоно історичної батьківщини і визначити національну самоідентифікацію, посідає особливе місце в художніх творах кримськотатарських письменників діаспори в Румунії.

За твердженням Мирослава Хроша, на першому етапі розвитку національної самосвідомості головними атрибутами є відродження історії, національного фольклору та літератури [Volgyi 2007, 4]. Саме усвідомлення і переосмислення спільного історичного минулого стало лейтмотивом творчості багатьох кримськотатарських письменників у міжвоєнний час. Передумовою до пробудження національної самосвідомості і зародженню кримськотатарської літератури в Румунії послужила втрата провінції Добруджа, що входила до складу Оттоманської імперії, в 1878 р. згідно із Сан-Стефанським мирним договором і Берлінським договором. У свою чергу, Росія поступилася Добруджею Румунії в обмін за приєднання до Росії частину Бессарабії.

Політика Румунії щодо новопрیدбаних земель зводилася до прагнення асимілювати кримських татар, оскільки, згідно з істо-

риком Іриною Лівезяну, асиміляція була фактично проголошена офіційною політикою румунського уряду [Livezeanu 1995, 16]. Асиміляційна політика румунського уряду передбачала заселення румунами території компактного мешкання кримських татар. Результатом реалізації цієї політики стало переміщення великої кількості румунів на території в Добруджі, створення нових міст, видача кредитів на будівництво і розвиток у Добруджі етнічним румунам і – отже – витіснення кримських татар із місць компактного проживання [Livezeanu 1995, 16].

Паралельно з цим, до влади в Румунії приходять відомий своїми націоналістичними поглядами “Залізний Легіон”. Проводячи жорстку політику, ця організація з її акцентом на православ’ї мало рахувалася з потребами та інтересами мусульманської тюркомовної меншини, що проживала на території Добруджі [Badila 1998, 17]. Утиски були особливо жорстокі в десятиліття незадовго до Другої світової війни. Так, школи з нерумунською мовою навчання закривалися, обмежувалася діяльність дернеков (місцевих громадських об’єднань) [Bozkurt 2008, 13].

Обставини зародження кримськотатарської літератури в Румунії збільшувалися ще і відсутністю підтримки з боку Криму, недостатністю творчих зв’язків із материковою літературою, які зводилися до неофіційних, спорадичних контактів.

На думку першого видавця відомого кримськотатарського журналу “Etel”, що спочатку видавався в Румунії, Мустеджіпа Улькюсала, основними причинами загального культурного занепаду тюрків Добруджі після її передачі Румунії стало їхнє виключення з наукового, культурного, політичного та економічного життя нової метрополії, так само як і через релігійні забобони, що насаджувалися духовенством [Aksu 2005, 13].

Як наслідок, кримськотатарська література в Румунії розвивалася за несприятливих суспільних і культурно-історичних умов, у відчутній відірваності від великого континенту національної літератури, не завдяки, а всупереч сформованим історичним обставинам. Можна сказати, що дискримінаційна політика проти кримських татар Добруджі підштовхнула їх до згуртування навколо національної ідеї.

Кримськотатарське населення Румунії усвідомило себе гнобленою меншиною і висловило свій протест проти таких утисків

простим і на той момент найбільш ефективним засобом – через поширення літературних творів, покликаних відродити національний дух і гордість кримських татар, що живуть в еміграції.

Перший етап розвитку кримськотатарської літератури наприкінці XIX століття нерозривно пов'язаний із появою періодичного друку в Добруджі. З одного боку, на розвиток періодичної преси і літератури в цілому великий вплив мав Ісмаїл Гаспринський, кримськотатарський просвітитель, який обстоював реформування системи освіти в мусульманському світі і активний розвиток друку. З іншого боку, рятуючись від переслідування поліції, в Добруджі переховувались младотурки-реформісти, до складу яких входили Ібраїм Темо (публіцист і видавець албанського походження) і Алі Різа (кримський татарин, редактор журналу “Sedaqat” (1897 р.)), які починають там активно займатися видавничою діяльністю [Volker 2009, 74–75].

Розвиток періодичної преси дав поштовх до появи художньої літератури в Румунії, оскільки на той момент друковані видання залишалися єдиною трибуною для кримськотатарської інтелігенції. Мемет Ніязі, один із засновників літератури кримськотатарської діаспори в Румунії, усвідомлюючи крайню необхідність розвитку кримськотатарської преси в Румунії як передумову до загального культурного піднесення, писав: “Неважко зрозуміти, наскільки пізно з’явилася преса як засіб об’єднання інтелігенції, адже до 1895 року газети і друкарська справа мусульманам Добруджі були абсолютно невідомі” [Ülküsal 1987, 155–156]. Так, у період з 1896 по 1910 р. у Добруджі з’явилися численні періодичні видання, орієнтовані на тюркомовну діаспору Румунії. У праці турецького дослідника Джемзі Карасу згадуються такі видання кримськотатарської діаспори в Румунії, як “Dobruca” (1888–1894 pp.), “Hareket” (1896 p.), “Sedaqat” (1897 p.), “Tonğuç” (1909 p.), “Dobruca Sedası” (1910 p.), “Teşvik” (1910 p.). У цій роботі також згадується журнал “Saday-i Millet”, що виходив у Бухаресті в 1896–1898 pp. [Karasu 2007]. У монографії “Кримознавство на сторінках тюркомовних періодичних видань кримськотатарської преси” вітчизняний історик Едіє Кангієва згадує також газету “Şarq”, що видавалася з 19 жовтня 1897 р. по 10 січня 1897 р. під керівництвом Ебу Мукбіль Кемалія [Кангієва 2007, 39]. Також за ініціативою Мемета Ніязі пізніше стали випускати-

ся видання “İşik” (1914) і “Mektep ve Aile” (1915). З 1 березня 1932 р. Мемет Нурі починає випускати журнал “Yıldırım”. Газета “Dobruca Postası”, що виходила під час Першої світової війни, в основному повідомляла зведення із фронту.

У 1921 році у Пазарчіку почали видавати журнали “Науат” і “Тап”; вже у наступному році побачила світ газета “Набер”, а в 1929 році у тому ж самому Пазарчіку стала виходити газета “Bizim Sözüimiz”. Слід зазначити, що всі ці видання носили короткостроковий характер. Лише в 1921 році у Пазарчіку почала виходити перша щоденна газета “Romania”, яка друкувалася до 1936 р. [Karasu 2007]. У роботі Хусеїна Агүіченоглу також згадується журнал “Вора”, матеріали якого друкувалися румунською, османсько-турецькою, турецькою і татарською. Журнал випускався в 1938–1939 рр. [Ağüıçenoğlu 2004, 32].

На думку турецького дослідника Алі Аксу, всі ці періодичні видання, незважаючи на нерегулярність і часто короткий період видання, уможливили зародження і подальший розвиток літератури кримськотатарської діаспори в Румунії [Aksu 2005, 13].

Більшість газет, що випускалися в означений період, мали політичний характер, але й там знаходилося місце для коротких поетичних творів. Особливе місце посідає видання “Mektep ve Aile”, що мало освітньо-просвітницький характер, і практично кожен його номер містив вірші, а іноді і короткі розповіді (“ікяе” у кримськотатарській літературознавчій традиції) [Ağüıçenoğlu 2004, 133].

Тематичний діапазон публікованих художніх робіт виявився досить широким: серед них можна знайти і національно-патріотичні вірші, твори, що висвітлюють проблеми освіти та соціальні проблеми суспільства. У журналі також досить багато ліричних творів, присвячених природі або ж коханій. Тим не менш, багато художніх творів були короткими за формою – рідко вірш або розповідь займали більше двох сторінок у номері. Ситуація змінилася на початку 1930-х рр., коли основним виданням став журнал “Emel”, на сторінках якого з’являються більш об’ємні прозові твори, наприклад, п’єси.

Вкрай плідним кримськотатарським письменником Румунії став Мемет Ніязі, який поставив собі за мету підняти дух свого народу через відродження національної за буквою і змістом літератури [Mahmut E. 2006, 9]. М. Ніязі стоїть біля витоків часопису

“Dobruca”, який видавався у Стамбулі у 1909 році. Крім цього, його ім’я пов’язують, принаймні, ще із трьома виданнями: “Teşvik” (1910 р.), “Mektep ve Aile” (1915 р.) і “Işık” (1914 р.) (який він видавав разом із Джевдет Кемалем). Останнім дітищем Мемета Ніязі стала газета “Tan”, що почала виходити у Пазарчіку в 1921 р.

Багато художніх творів Мемета Ніязі побачили світ у журналі “Emel” у 1930 р., за кілька місяців до його кончини. Твори Мемета Ніязі були опубліковані також у збірниках “Ithafat” (1912 р.), “Yaş Tatar Yazıları” (1913 р.), “Kök kitap” (1919 р.), “Sağış” (1931 р.) і “Kırım Şiirleri” (1935 р.).

Художні твори Мемета Ніязі задали головні орієнтири в розвитку художньої літератури кримськотатарської діаспори. Критики відзначають силу уяви, новизну метафор, високу художню майстерність письменника. На думку першого видавця журналу “Emel” Мустеджіпа Улькюсала і нашої сучасниці Шукран Вуап, високий стилістичний рівень віршів цього письменника досі залишається неперевершеним [Mahmut 1998, 54]. Як вказує турецький дослідник Тезджан Ерген, “твори Мемета Ніязі, як і роботи Чобанзаде, Амді Гірайбая, Шевко Бекторе і Мемета Нузета, написані народною мовою” [Ergen 1997, 23]. Торкаючись тематичного наповнення художніх творів, можна відзначити, що національно-патріотична тематика була домінуючою у творчості М. Ніязі.

У поетичній творчості письменника виражено глибокий сум за історичною батьківщиною, життям на чужині, любов до рідної землі, страждання, які доводиться переживати його народові на нових землях [Mahmut 1998, 54]. У своїй роботі “До 75-річчя з дня смерті Мемета Ніязі” румунський дослідник кримськотатарського походження Енвер Мамут відзначає, що такі твори, як “Yeşil Ada” (“Зелений Острів”) або “Yeşil Yurt” (“Зелений край”), просякнуті любов’ю, тугою і сумом за Кримом. Сильний поет, Мемет Ніязі не боявся експериментувати з художнім словом, закладаючи фундамент майбутньої літератури кримськотатарської діаспори Румунії. Серед його віршів, написаних у ключі патріотичного пробудження, найбільш сильними є “Neçün süydüm?” (“Чому кохав?”), “Eşitemen” (“Я чую”), “Men qaydayman?” (“Де я?”). Разом із тим вартий уваги дослідника і той факт, що тематика віршів Ніязі зовсім не обмежувалася патріотичними творами.

У своїй статті, опублікованій у 18-му номері журналу “Haq Ses” від 18 серпня 1922 р., Мемет Ніязі висловлює думку, що в усі часи головною причиною деградації народу є нецтво [Mahmut N. 1998, 55]. Саме тому в його роботах знайшла відображення і тема освіти (вірші “Mütaalâ hane” (“Школа”), “İlâhi” (“Иляхі”, релігійне виконання пісень) і “Mücadele-i şakırdan” (“Із суперечки учнів”). Багато з віршів на тему освіти, написані Меметом Ніязі, були опубліковані у створеному ним же журналі “Mekter ve Aile” в 1915–1916 р.

Також деякі вірші М. Ніязі відображають важке соціальне становище окремих верств населення (“Yetim” (“Сирота”)) і навіть деякі конкретні політичні події (“10 Temmuz marş” (“Марш 10 липня”), “Nefis Hürriyet” (“Подих свободи”), “Rusiyat İhtilâlî” (“Російська революція”)). Одне з коротких оповідань Мемета Ніязі, “Savluqman Qal!” (“До побачення!”), розповідає про сумні події Першої світової війни, жертвами якої стало багато кримських татар [Niyazi 1967, 24–25].

Численні вірші Мемета Ніязі, що присвячені природі Криму, несуть неофольклорне забарвлення. У поезії цього автора ми можемо відзначити віталістичне сприйняття навколишнього середовища.

У художній практиці цього письменника реалізувалися установки естетики XIX ст. З повною впевненістю можна сказати, що творчість Мемета Ніязі стала своєрідною прелюдією до приходу в літературу письменників нового покоління, підготувала перехід літератури кримськотатарської діаспори на новий художній рівень на початку 1930-х років. Письменник задавав тон у літературі кримськотатарської діаспори Румунії до своєї смерті 20 листопада 1931 року.

Наступний етап розвитку літератури кримськотатарської діаспори Румунії ознаменувався кількома важливими подіями. По-перше, після захоплення Криму більшовиками відмінності у змісті творів кримськотатарських письменників Кримського півострова і письменників діаспори в Румунії значно поглибилися. Радянська література, як інструмент ідеології, стала знаряддям пропаганди і політики партії. Незважаючи на велику кількість газет і бурхливий розвиток друку, будь-яка письменницька діяльність перебувала під контролем комуністичної партії. Будь-яке

відхилення від заданого курсу ставило письменника під загрозу остракізму, і ідеологічні лещата продовжували стискатися.

У державі із соціалістичною ідеологією основним напрямком ставав соцреалізм із його акцентом на соціальних проблемах, популярним протиставленням минулого з його пережитками і соціалістичного сьогодення, запереченням релігійних переконань і єдністю за національною ознакою.

Разом із тим література кримськотатарської діаспори в Румунії розвивалася дещо іншим шляхом. Найбільш точним буде припустити, що література кримських татар у Румунії відбиває класичні риси літератури діаспори: ностальгію за батьківщиною і прояв регіоналізму [McClennen 2004, 222]. Релігія і єднання за національною ознакою, все те, що так ретельно вимивалося із кримськотатарської літератури 1920–1940-х рр., стали наріжним каменем у творчості кримськотатарської діаспори в Румунії.

Антагонізм між кримськотатарською літературою Добруджі і Радянського Криму загострився з появою у Варшаві “Ліги Прометей”, що об’єднувала представників різних народів СРСР, які ставили своєю метою повалення комуністичного режиму і утворення демократичних національних держав. Складовою його частиною став і політичний рух тюркських народів – зокрема, кримських татар. Вони жили думками про повернення колишньої величі кримськотатарського народу, духовне відродження. “Ліга Прометей” стала інтелектуальним центром тюркської інтелігенції за кордоном і вона ж надавала значну фінансову та координаційну підтримку видавцям журналу “Emel” [Livezeanu 1995, 174].

Як вказує татарський дослідник Р. Гайнетдінов у монографії “Тюркотатарська політична еміграція: початок ХХ століття – 1930-і роки”, «результати видавничої діяльності роботи Прометей були значними: в Парижі французькою мовою видавався центральний орган Ліги – журнал “Prometheus”, у Констанці (Румунія) – кримськотатарський “Emel”, у Варшаві північнокавказький “Şimali Kafkasya”, а в Берліні виходив журнал “Milli Yul”, азербайджанський “Kurtuluş” і узбецький “Yeş Turkestan» [Гілязов 2002, 88–89].

Цікаво, що деякі кримськотатарські автори з Добруджі друкували свої роботи в інших виданнях, асоційованих із “Лігою Прометей”. Зокрема, Мемет Вані Юртсевер і Неджіп Аджі Фазил

перші свої твори опублікували в берлінському виданні “Milli Yul”, редактором якого був відомий татарський письменник Гаяз Ісхакі [Başer 2004, 64].

По-друге, подальшому розвитку літератури сприяла поява у 1930 році журналу “Emel”, який очолив Мустеджіп Улькюсал, невтомний борець проти радянського імперіалізму і людина високого обдарування. Саме цей журнал став основною трибуною для кримськотатарських письменників, які бажали друкуватися у виданні, що з кожним роком набирає все більшу популярність серед кримськотатарських читачів. Основна тематика журналу – положення Криму, історія, література і фольклор кримських татар Добруджі. На початковому етапі пантюркізм відіграв важливу роль у розвитку кримськотатарської діаспори, і журнал “Emel” в повній мірі відображає ці тенденції. Тільки пізніше, під впливом Джафера Сейдамета, журнал став виходити під грифом “Офіційний орган кримської ради”.

Як і багато інших, представники кримськотатарської діаспори в Румунії сподівалися на швидкий розпад Радянського Союзу. Це йшло врозріз із офіційною політикою Туреччини, яка тільки закінчила антиімперіалістичну війну проти європейських сил і царської Росії і перебувала у дружніх відносинах із більшовицьким урядом. В силу підписаного турецько-радянського пакту про мир, знекровлена Туреччина не підтримувала ні тюрків в Росії, ні їхніх прихильників у самій Туреччині. Саме антирадянська спрямованість журналу стала причиною того, що ввезення та розповсюдження журналу на території Туреччини, яка в цей момент перебувала у дружніх відносинах із Радянським Союзом, було заборонено в 1935 році. Журнал припинив публікуватися в 1940 р., коли Польща перестала існувати як держава, а Варшава, де знаходилася штаб-квартира руху “Ліга Прометей”, була окупована фашистськими загарбниками.

По-третє, саме на початку 1930-х рр. у літературу діаспори влилося молоде покоління, яке, ставши свідком короткого злету і падіння уряду Курултаю, було заряджено на політичну і художню боротьбу за права кримських татар.

Істинного розквіту кримськотатарська література в Добруджі досягла саме в 1930–1940-х рр., коли були закладені основи прози і драматургії кримських татар, що проживають у Румунії.

Центр ваги відтепер змістився з поезії на драматургію, а експресіонізм змінився реалістичним напрямом, який тривалий час задавав тон у кримськотатарській літературі Румунії. Такі зміни можна пов'язати з розвитком друку в самій Румунії в 1930-х рр. Видання великих за обсягом книг вже не було настільки ж складною проблемою, як у 1895 р., коли Мемет Ніязі із сумом відзначав, що видавнича діяльність у Добруджі знаходиться на дуже невисокому рівні [Aksu 2005, 13]. Поява нових друкарень уможливила розвиток більш об'ємних художніх форм, що призвело до зміщення акценту з поезії на художню прозу та публіцистику, розширення тематичного різноманіття художньої літератури. У своїх спогадах М. Улькюсал пише, що видання окремих книг, спрямованих на просвітництво кримськотатарської нації, було одним із напрямків діяльності редакції журналу "Emel".

За нашими спостереженнями, в 1930-х рр. у Добруджі починає бурхливо розвиватися драматургія як один із літературних жанрів. У 1933 році Неджіп Аджі Фазил публікує свої твори "Çavşılık" ("Молодість"), "Çaş fidanlar" ("Молоді пагони"), "Qırım" ("Крим") [Mahmut N. 200, 3]. Всі ці п'єси були надруковані журналом "Emel". Також Неджібе Шукур згадує ще дві п'єси, що належать перу письменника: "Kiev Konuşması" ("Розмова із зятем") і "Toy aldında" ("Перед весіллям") [Şukuri 2006, 15].

У 1931 р. Мемет Вані Юртсевер пише вірш "Ніч на Курбанбайрам", який він згодом трансформує у п'єсу, поставлену у Стамбулі в 1974 р. [Mahmut 2000, 48]. Вже в 1934 році з-під пера Мемета Вані Юртсевер виходять такі твори, як "Qart man çaş arasında" ("Між старими і молодими"), "Toy" ("Весілля"), "Bayram" ("Свято") [Mahmut N. 2000, 86]. У цьому ж році Мемет Вані Юртсевер підготував п'єсу "Tilsimli Yumurta" ("Чарівне яйце"). Слід зазначити, що п'єса "Чарівне яйце" стала однією з перших комедій у літературі кримських татар Румунії.

Перу Мемета Вані Юртсевер також належить і один із найбільш сильних драматичних творів літератури кримськотатарської діаспори Румунії, "Sönmeleyen ateş" ("Незгасний вогонь"), що розкриває глибинні причини еміграції кримських татар із батьківщини на прикладі одного кримськотатарського роду. Вже пізніше, після міграції в Туреччину, Мемет Вані Юртсевер написав ще одну п'єсу, "Сююмбіке", що розповідає ще про один клю-

човий момент загальнотюркської історії. На жаль, ця п'єса, за твердженням відомого літературознавця Недрет Алі Мамут, як і багато інших, досі зберігається винятково у рукописному вигляді [Mahmut N. 2000, 86]. У 1940 році Ісмаїл Зіяеддін на основі національного кримськотатарського епосу створив п'єсу “Чорабатир” [Mahmut N. 2000, 194], яка мала воістину епічне значення. Дії, що розгортаються у творі, засновані на сюжеті однойменного кримськотатарського народного епосу, відбуваються у Криму і Казані. Вони стосуються конкретних історичних подій, а саме – боротьби Казанського ханства за збереження національної державності. Важливо, що головним героєм, який бореться за незалежність Казанського ханства, в п'єсі є виходець із Криму. У творі підкреслюється єдність тюркських народів, нерозривно пов'язаних спільною мовою, культурою та історичним минулим.

У книзі Мюстеджіпа Улькюсала “Добруджа і тюрки” згадуються постановки у Пазарчіку (одному з місць компактного проживання кримських татар у Добруджі). Зокрема, автор роботи зазначає, що «написана і поставлена на сцені Халілем Абдульхакімом Кириманом п'єса “Bora” (“Ураган”) була прийнята із захопленням» [Mahmut N. 2006, 105]. П'єса описує альтернативний сценарій розвитку історії Криму, згідно з яким більшовики були вигнані із Криму, а над будівлею знову скликаного Курултаю були вивішені блакитні національні прапори кримськотатарського народу. Таким чином, ми ще раз переконуємося, що художні твори кримськотатарської діаспори безпосередньо пов'язані з історичними умовами досліджуваної епохи.

Там само вказується, що п'єса “Шахін-Гірей” у чотирьох діях, присвячена останньому кримському хану, написана доктором Фаїком Абдуллою Туранджіоглу, була з успіхом поставлена на сцені редактором журналу “Emel” і його товаришами [Mahmut N. 2000, 1].

Достеменним фактом є й те, що сам Мюстеджіп Улькюсал, будучи, перш за все, журналістом і прозаїком, писав драматичні твори і розповіді. Під час свого перебування у Криму в 1919 році в селі Фотісала він написав п'єсу “Üç sağır” (“Троє глухих”) [Mahmut N. 2000, 2], текст якої досі не знайдений. Крім того, літератором створена п'єса “Веселе свято”, яку він під псевдонімом “Текін” вперше опублікував у журналі “Emel” у 1934 р. У

цій п'єсі автор критикує пияцтво як одну із серйозних соціальних проблем сучасного йому суспільства. Більшість творів, тексти яких дійшли до наших днів, були надруковані в журналі “Emel” впродовж 1930–40-х рр. Слід зазначити, що багато зі згаданих вище творів були надруковані один раз більше 70 років тому. Деякі так ніколи і не були опубліковані і, можливо, існують зараз лише в рукописному варіанті. Багато творів недоступні сучасному читачеві через арабську графіку, яка використовувалася кримськотатарськими письменниками Румунії аж до кінця 1939 р. У багатьох випадках, крім назви, вченим нічого невідомо про художні твори, які, як і раніше, чекають свого дослідника.

Художні твори, що дійшли до нас, таким чином, являють собою лише невелику видиму частину айсберга літератури кримських татар Добруджі, будучи справжнім свідченням зародження і розвитку літератури кримськотатарської діаспори в Румунії у 1930–40-х рр.

Численні вірші, опубліковані у виданнях тих років, присвячені темі Криму. Серед них є такі твори, як вірші “Curtum” (“Моя родина”) М. Амета [Amet 1937, 3], “Yeşil Yurt” (“Зелений край”) Р. Н. Гірая [Giray 1937, 6–7], “Millete ol faydalı” (“Будь корисним країні”) Дер'ядала [Deryadal 1938, 25–26], “Asret” (“Сум”) Зеки Усеїна [Zeki 1931, 376], “Qırımğa” (“До Криму”) Кобаддіна Меншем Меджіта [Mecit 1933, 22], “Zavallı halqım” (“Мій рідний народ”) Конуратли [Qonuratlı 1931, 353], “Dertli Curtum” (“Моя бідна країна”) К. Османа [Osman 1937, 6–7]. У багатьох віршах простежується наступність авторів ідеям М. Ніязі.

Інтерес до проблем міграції, культурного самозбереження, історичного минулого був викликаний ідеєю національної солідарності, яка стала рушійною силою суспільного життя кримських татар у Добруджі. Крім іншого, кримськотатарська інтелігенція, яка жила в Румунії, прагнула пояснити сучасникам сформоване положення та причини вимушеної міграції. Саме тому багато творів того часу мають певний історичний фон, а кримськотатарська драматургія в Румунії 1930–40-х рр. і зовсім універсалізує історію в епічній метафорі.

У творі “Розмова з зятем”, що був вперше опублікований у 1934 році, кримськотатарський драматург Аджі Неджіп Фазил обирає тлом описуваних подій Кримське ханство [Mahmut N.

2000, III]. У цій п'єсі автор створює свідомо ідеалізований образ справедливого хана, який перебуває в тісному діалозі з народом, підвладним йому. Основними ідеями твору є пояснення важливості ролі особистості в історії, волі народу і значення справедливого правителя. Звернення до настільки далекого пласту історії дало авторам сприятливий фон для розвитку ідеї національної єдності.

Ми бачимо, що практично всі драматичні твори, створені в означений період, мають яскраве соціально-політичне забарвлення і проєкції на сучасну авторам реальність. Наприклад, твори “Молодість” і “Молоді пагони” апелюють безпосередньо до молодого покоління кримських татар Добруджі [Fazıl 2000, 18]. Написав і поставив на сцені ці п'єси Неджіп Аджі Фазил, що “докладав зусиль, щоб постійно зміцнювати почуття братерства, єдності, національної приналежності і самосвідомості і долати розбіжності, що виникають між мешканцями Азаплар та інших населених пунктів” [Dobruçalı 1987, 15].

У таких творах, як “Крим” і “Ураган” ми чітко бачимо протест проти дискримінаційної та асиміляційної політики. Важливим елементом національно-патріотичних творів авторів кримськотатарської діаспори Румунії є чітке вираження антагонізму, протиставлення “ми” – “вони”.

Наприклад, у п'єсі Неджіпа Аджі Фазила “Між старими і молодими” добруджінські представники старшого покоління, шановні Куртмолла-ага і Менліомер-ага, розповідають молоді, що виросла на чужині, про благословенний Крим, його історію та культуру:

*Крим, Крим – носить назву зеленого острова,
Акмесджит – моє рідне село, там мій дім.
Після того, як ми пішли, Крим скували ланцюгом,
Мечеті з мінаретами перетворили в церкви.
Після того, як ми пішли, чоловіки натягнули постолі,
Не залишилося в його стегах сил, згас вогонь в очах.
Перестали читати Коран, запалили свічки,
Замість звуку езана гримлять дзвони... [Yurtsever 2000, 107]*

У цій пісні розкриваються соціальний і релігійний конфлікти, які змусили кримських татар покинути межі рідного “Зеленого

острова”. У творі читач стає свідком протистояння двох цивілізацій, одна з яких спрямована на повне нівелювання автохтонної культури. У творі “Крим” іншого кримськотатарського класика, Неджіпа Аджі Фазила, ми знаходимо таке пояснення еміграції кримських татар у Румунію: “Наша справжня Батьківщина – Крим... Але злим фатумом нам було наказано покинути цю землю. Нас розділили з родючими землями... Причини еміграції кримських татар не обмежуються земельним питанням, були й інші обставини: проблема насильницького вербування в армію, проблема державності, проблема функціонування шкіл і мечетей. Куди не кинеш погляд, скрізь видно руку Москви” [Mahmut N. 2000, 107]. У творах Неджіпа Аджі Фазила екзистенціальний трагізм людської індивідуальності співвідноситься із трагізмом буття нації. Твори Мемета Вані Юртсевер і Неджіпа Аджі Фазила пронизані відчутною ідеєю національної ментальності, соборності.

Завершення означеного періоду розвитку літератури кримськотатарської діаспори у Криму прямо пов’язане з початком Другої світової війни і супутніми їй подіями. По-перше, окупація Польщі, де знаходилася штаб-квартира “Ліги Прометей”, сильно вдарила по фінансовому стану журналу “Etel”, видання якого було припинено після взяття Варшави.

По-друге, підписання Крайовського мирного договору 7 вересня 1940 року між профашистськи налаштованими Болгарією та Румунією призвело до передачі Південної Добруджі до складу Болгарії, яка проводила набагато жорсткішу політику захисного етнонаціоналізму, ніж Румунія. Всі періодичні видання кримськотатарської і турецької діаспори, що знаходилися в м. Силістрія, Південна Добруджа, перестали видаватися до 1940 р. Серед тих, що припинили своє існування, слід згадати такі газети, як “Tuna”, “Aydınlık”, “Deliorman” і “Çardak”.

По-третє, обурена територіальними втратами націоналістично налаштована “Залізна Гвардія” змусила зректися престолу короля Кароля II, а країною прокотилася хвиля репресій, політичних вбивств і національних погромів [Nagy-Talavera, Nicholas 1970, 16]. Багато представників кримськотатарської інтелігенції мігрували в сусідню Туреччину, а періодичні видання та друкар-

ні, що належали представникам кримськотатарської діаспори, припинили видавничу діяльність. Так була закрита остання сторінка означеного етапу розвитку літератури кримськотатарської діаспори Румунії.

Літературу кримськотатарської діаспори в Румунії наприкінці XIX – початку XX ст. важко назвати кон'юнктурною. Автори художніх творів цілком усвідомлювали свою роль в історії і вбачали завдання не в потуранні смакам публіки, а в моральному і патріотичному вихованні читачів. Саме тому твори, написані в цей період, мають яскраве ідеологічне забарвлення.

Аналізуючи історичні передумови зародження та розвитку літератури кримськотатарської діаспори в Румунії, ми приходимо до висновку, що вона розвивалася в контексті історичних подій, яка відбувалися в Румунії, Криму і всьому світі. У ній знайшли своє відображення соціальні проблеми того часу: бідність, неосвіченість, пияцтво, забуття традицій предків, релігійні та етнічні утиски. Ми можемо впевнено стверджувати, що багато ключових подій були віддзеркалені у творах письменників кримськотатарської діаспори. Серед них ми бачимо окремі твори, присвячені подіям Першої світової війни, революції 1905 р. в Росії, створенню першого Курултаю, голоду у Криму. Очевидно, що різноманітні художні пошуки торкнулися не тільки жанрового розвитку літератури кримських татар Румунії, а і сприяли пошуку нових тем, актуальних для читачів того часу.

ЛІТЕРАТУРА

Ağuiçenoğlu H. Die Turko-Tatarische Presse der Dobrudscha 1897–1940 annotierter Katalog. Frankfurt am Main, 2004.

Aksu A. Romanya Türklerinde kültürel durum ve Mektep ve Aile mecmuası // Cumhuriyet Üniversitesi İlahat Fakültesi dergisi, 2005, № IX/1.

Amet M. Curtum // Emel, 1937, № 3.

Badila A. E. Nationalism in Romania: Possible ways to decrease the nationalist behaviour and the public support for nationalist parties. Bucharest, 1998.

Başer V. H. Romanya'da yeni neşriyat // Kırım, 2004, № 47.

- Bozkurt G. S. Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı // Karadeniz Araştırmaları, 2008, Tom 5, № 17.*
- Deryadal. Millete ol faydalı // Emel, 1938, № 8.*
- Dobrucalı. Necip Hacı Fazıl // Emel, 1987, № 158.*
- Ergen T. Mehmet Niyazi (1878–1931) // Emelimiz Kırım, 1997, № 18.*
- Fazıl N. H. Caş fidanlar // Romanya Türk–Tatar edebiyatı, 2000, Tom II.*
- Giray R. N. Yeşil Yurt // Emel, 1937, № 3.*
- Karasu C. Kırım Tatarları Romanya'da (II bölüm), 2007, № 14.*
- Livezeanu I. Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and ethnic struggle, 1918–1930. New York, 1995.*
- Mahmut E. Ölümünün 75 senesinde Mehmet Niyazi // 75 de ani de la moartea lui Mehmet Niyazi, Köstence, 2006.*
- Mahmut N. İsmail Ziyaeddinin eseri // Romanya Türk–Tatar edebiyatı, Tom II, Köstence, 2000.*
- Mahmut N. Mehmet Niyazi // Kırım, 1998, № 25.*
- Mahmut N. Mehmet Vani Yurtseverin eserleri // Romanya Türk–Tatar edebiyatı, Tom II, Köstence, 2000.*
- Mahmut N. Necip Hacı Fazılın eserleri // Romanya Türk–Tatar edebiyatı, Tom II, Köstence, 2000.*
- Mahmut N. Necip Hacı Fazıl'ın tiyatro oyunları // 100 de ani de la naşterea lui Negip Hagi Fazıl, Köstence, 2006.*
- McClennen S. A. The dialectics of exile: nation, time, language, and space in Hispanic literatures, Purdue, 2004.*
- Mecit Q. M. Qırımğa // Emel, 1933, № 12.*
- Nagy-Talavera, Nicholas M. The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania. Stanford, 1970.*
- Niyazi M. Savlukman kal // Emel, 1967, № 40.*
- Osman Q. Dertli Curtım // Emel, 1937, № 1.*
- Qonuratlı. Zavallı halqım // Emel, 1931, № 7.*
- Şukuri N. Esimde kalganlar // 100 de ani de la naşterea lui Negip Hagi Fazıl, Köstence, 2006.*
- Ülküsal M. Dobruca ve Türkler. Ankara, 1987.*
- Volgyi B. B. Ethno-Nationalism during Democratic Transition in Bulgaria: Political Pluralism as an Effective Remedy for Ethnic Conflict. York, 2007.*

Williams B. G. A history of the Crimean Tatar Migration 1860–1861 // *Birlik*, New-York, 1999, № 1.

Volker A. Zwischen rumänischer Heimat und dem Traum von der Krim: das Nationalbewußtsein der Dohrudschatataren von den Anfängen bis in die Gegenwart // *Acta Orientalia*, 2009, № 70.

Yurtsever M. V. Kart man çaş arasında // *Romanya Türk-Tatar edebiyatı*, Том II, Köstence, 2000.

Zeki U. Asret // *Emel*, 1931, № 9.

Глязов И. Тюркизм: становление и развитие (характеристика основных этапов). Казань, 2002.

Кангиева Э. Крымоведение на страницах тюркоязычных периодических изданий крымскотатарской диаспоры. Киев, 2007.